

Dr. TARNAI ANDOR az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára:

KARÁCSONYI JÁNOS ÉS BÉKÉS MEGYE

A hely és az ünnepi alkalom azt kívánja, hogy az előadás első mondatában elismerés és köszönet hangozzék el Békés megye és Gyula város tanácsa iránt, amely a jelen és a jövő érdekében szükségesnek és hasznosnak tartja, hogy megemlékezzék a mult neves szülőtteiről; a történészek között a kétegyházi születésű Márki Sándor, a füzesgyarmati Csánki Dezső után ezuttal a gyulai származású Karácsonyi Jánosról, aki az említettek mellett ugyancsak rászolgál, hogy megyéje és városa ne feledkezzék meg tudományos munkásságáról. Békés megye nemcsak azért, mert utolsó, máig érvényes monográfiáját Karácsonyi János írta, Gyula városa sem csupán azért, mert kisebb kötetre rugó cikket jelentetett meg róla és közvetlen környékéről: mindkettő első-sorban azért, mert két könyvet és ugyancsak két forráskiadványt publikált, ami bizonyos témákban és szakterületen a most folyó kutatásokban is nélkülözhetetlen. E kiadványok a magyar nemzetségek története és a magyarországi ferencesek történetének monográfiája az egyik oldalon, a másikon a Váradi regestrum kritikai kiadása /Bunyitay Vincével/ és az Emlékek a magyarországi hitujítás korából c. forrásgyűjtemény 5 kötete Bunyitay Vince és Rapaics Raimund társszerzőségével.

A tudományok, közelebbről a történetírás történetében

nem túl sok munka akad, amely historiográfiai jelentőségén túl érvényességét is ilyen soká megtartva él tovább, és még kevesebb, amely szerzőjéről kapja nevét; ilyen szakmai zsargonba tartozó kifejezés az, hogy "nézd meg a Csánkiban", és ilyen az is, hogy "nézz utána Karácsonynál". A szembeszökő tudománytörténeti érdem, ismertség és elismertség felvázolásánál vagy éppen leírásánál az előadó számára a nehézség abban áll, hogy a tudományok történetének kiemelkedő alakjai /különböző okoknál fogva/ jóval kevésbé ismertek, mint a művészeteké, noha tagadhatatlan, hogy manapság az alapkutatások egyre inkább előtérbe kerülnek, s az eredmények lassanként közkinccsé válnak. A következő előadásnak nem más a célja, mint hogy tudománytörténeti szempontból mutassa be a századforduló egyik nagyérdemű historikusának pályáját. A kényszerűen szűkre szabott idő és a hiányos anyagbázis, például a történész könyvtárának és feltehető hagyatéka jó részének hozzáférhetetlensége miatt eleve lehetetlen részletekbe menni, máskor még egyes témakörökről is le kell mondani: ezért látszott célszerűnek eleve vázlatra szorítkozni s ennek középpontjává Békés megyét, a szülőföldet tenni meg, amelynek társadalmi közege sok mindent meghatározott a történetíró valóban magasra ívelő pályáján.

Ha a tudományt és annak szociális összefüggésrendszerét vizsgáljuk, nem hiszem, hogy az elkerülhetetlen hiányosságok ellenére is szegényesnek vagy egyoldalunak kell majd lennie az előadásnak; már csak azért sem, mert Karácsonyi Jánosról 1944-ben Erdélyi László irt utoljára ta-

nulmányt az akadémiai emlékbeszédek sorozatában, s az elmúlt évtizedekben legalább néhány kartársi tudós-hagyaték bekerült a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárába, s hozzáférhető az Akadémia levéltára is. Előljáróban megjegyzem még, hogy Békés megye név alatt nem egyedül az akkori megye mint közigazgatási terület kerül szóba: azt is jelenti helyenként, hogy az egykori Békés, Csanád és Bihar mint tájegység, középpontjában Nagyváraddal és Kolozsvárral, a közelebbi és távolabbi nagyobb kulturális központokkal, hogyan kapott helyet az ország tudományos életében, s mit jelentett akkortájt ezen a tájon "vidékinek" lenni.

Karácsonyi János pályájának elég tipikusnak tűnő első szakaszát Békés megyének, közelebbről Gyula városának társadalmi környezete határozta meg. Az eddigi életrajzokban általában az áll, hogy a történetíró sokgyermekes, szegény iparos családból származott: mind a sokgyermekes jelzőhöz, mind a szegénységhez elkél azonban egy-két megjegyzés. Az elsőhöz az kívánkozik, hogy a XIX. század második felében nagyapáink vagy inkább már dédapáink korában általános volt a sok gyerek, és számuk csak az unokák és dédunokák nemzedékében csökkent lényegesen. Az anyák egy évszázada még a régi szokásrendszer szerint születték 2-3 évenként gyermekeiket; úgy, mintha a gyermekhalandóság akkora lett volna, mint fél évszázaddal az ő koruk előtt, - de már korántsem volt akkora. Békésben Rigler Zsigmond, a kitűnő megyei orvos 1802 januárjában - megyéje hozzájárulásával és támogatásával - bevezette a himlőol-

tást, s egyszeriben véget vetett az akkoriban legrettegettebb gyermekbetegségnek, amely az ő adatai szerint 1795-ben, a legutolsó nagy járvány idején, a megye 72 492 főnyi összlakosságából 2 840-et vitt öt hónap alatt a sirba. /Zeitschrift von und für Ungern, 1802, 76-89./ Karácsonyi János apjának családjában egyébként nem is 7, hanem 8 gyerek született: így emlékszik vissza a család, s e hagyományt könnyen meg lehet erősíteni, mert a történetíró testvérei szabályos időközben, 2 évenként születtek: egyedül János és öccse, Károly között van 5 esztendőös korkülönbség; pontosan ide illik be egy csecsemőkorban elhunyt testvér, akinek nevét a katolikus plébánia anyakönyvében lehet talán majd egyszer kikeresni.

A család nem ritkán emlegetett, sőt a történetíróra hivatkozva is szóvá tett szegénységéről azt lehet megjegyezni, hogy Karácsonyi János apja házzal és szöllővel bíró szücsmester volt, s ilyenformán korántsem tartozhatott a legszegényebb néprétegbe; valószínűleg kihasználta a gyulai vásárok adta lehetőségeket, s keresett annyit, amiből gyermekeit a mesteremberek csoportjában szokásos módon felnevelte, a társadalmi ranglétrán pedig az uri osztály és a lateinerek után következett. Mai szóval Gyula, az egykori oppidum /mezőváros/ polgára volt ő, s hogy nem lett gazdagabb, vagy hogy rétege a magyar nagypolitikában nem játszott komoly szerepet, egyedül annak tulajdonítandó, hogy a magyar iparos-réteg nagyobbik részének a maga polgári mivoltában a XIX. század közepe táján ennyire futotta az erejéből.

Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy eme szegénynek nevezett mezővárosi polgárság a középkor óta rendszeresen szállította a magas képzettségű, sikeresen dolgozó értelmiségieket. Mesterember, mégpedig csizmadia fia volt Szalkai László, a későbbi esztergomi érsek, aki Sárospatakon, mezővárosi iskolában kezdte tanulmányait, kerékgyártó Bakócz Tamásé és eléggé közismert, hogy eme iparosok és az értelmiség különböző rétegei a XVI-XVII. század folyamán rendszeresen összeházasodtak. Megemlíthetem még, hogy a felvilágosodás íróinak jó része, Csokonai, Batsányi és sok más, hasonló helyzetből indult útjára. Azal a különbséggel persze, hogy laicizálódás korában sokan a világi életben keresték már boldogulásukat. Az értelmiségi státusba emelkedés századokig legegyszerűbb és leginkább elterjedt módja - éppen a szóbanforgó rétegben - a papi pálya vállalása volt, s az egyház szívesen felkarolta, sőt kereste a polgárfiakat. A XVIII. század végétől azzal a néhol nyíltan is kimondott szándékkal mentek azonban egyesek papnak, hogy éppen ez a szolgálat, korábban a szerzetei élet, II. József reformjaitól kezdve a világi papi hivatás nyújtja a legjobb lehetőséget a kívánatossá vált tudományos munkára.

Ha Karácsonyi János 1800 táján születik az akkoriban még az ország elmaradottabb régióiba tartozó Gyula városában, alighanem asztalosmester lesz, ahogy eredetileg az anyja tervezte; 1850-60 tájára eljutottak az állapotok odáig, hogy a török idők után újjászervezett váradi egyházmegye már biztos lehetőséget adott a továbbtanulásra,

s egy nagyon okos gyulai káplán, a később kanonoki stallumba került Grócz Béla észrevette az akkori, meglehetősen zilált viszonyok között tengődő iskola örményesen barna bőrü, kistermetű tanulójának nem mindennapi tehetségét. Az iskola állapotát azért emlitem, mert Karácsonyi János két osztályt végzett el négy esztendő alatt, két év alatt írni sem tanult meg, s élete 13. esztendőjében járt, mikor anyja bevitte Váradra és beadta a Szent József intézet "csókák"-nak csufolt növendékei közé.

Az 1860-as évek, Karácsonyi János életének folyamatosan Gyulán töltött időszakának nagy eseményeivel a gyerekek még aligha vethetett számot. Ekkor jött létre a kiegyezés, megélénkült a politikai élet, 1870-ben megnyílt Békéscsaba és Nagyvárad között a vasút, - helyi viszonylatba jelezve a nacionalizmus, a liberalizmus és a kapitalizmus uralomra jutását. Nagyjából a kiegyezés utáni légkör határozta meg a történetíró későbbi munkásságát: ezt színezte öntudatosan vállalt papi hivatása, teológiai képzettsége, ebben a közegben érvényesült nála a historiográfiai pozitivizmusa.

Grócz Béla, mint mondják, még csak szép írására és memóriájára figyelt fel adottságai közül, s ezek a tehetség korai, ösztönös megnyilvánulásai lehettek. Tudatos törekvés formájában, ha jól veszem ki, először a váradi premontrei gimnáziumban jelentkezett benne az ingenium. Ma elképzelni is nehéz 8 év szűk határán belül egy iskolát, s ebben is egyetlen osztályt, amelyből idővel három akadé-

mikus kerül ki; Karácsonyi János - különös szerencsében részesülve - olyanba járt, amelyből rajta kívül Munkácsi Bernát és Székely István emelkedett ebbe a pozícióba. A történeti okon vagy okokon el lehet tünődni; biztosnak annyi vehető, hogy Karácsonyi János a görögön és latinon kívül megtanult németül és franciául, eközben - személyes érdeklődésétől vezettetve - elolvasott minden kezébe kerülő történeti tárgyú munkát, - és ugyanakkor nem tartozott a jó matematikusok közé; biztos az is, hogy Munkácsi 1860-ban, Székely 1861-ben született: Karácsonyi János ugy a-kart önszántából segíteni - mai szóhasználattal - hátrányos helyzetén, aminek felismerése különben legnagyobb diákkori érdeme, hogy az V. gimnázium elvégzése után levizsgázott a VI. osztály anyagából is, - számtanból csak pótvizsgával. VIII. osztályos korában felvették a szemináriumba, majd az érettségi után egyházmegyéje a pesti egyetem hittudományi karára küldte tanulni. Itt szerezte meg egyháztörténetből a teológiai doktori címet.

A teológián szerzett doktorátust azért említettem meg, mert pontosan nem nagyon lehet tudni, hogy Karácsonyi János hol és mikor tanulta meg a jövő tudós számára elengedhetetlen történész-mesterséget, amiben pedig már korán kitűnőnek ismerték el kortársai. Tudott dolog, hogy Horvát Árpádhoz, Horvát István fiához, Szendrey Julia második férjéhez átjárt a bölcsészkarra, és valószínűleg olvasta nagy-érdemű professzorának Oklevéltani jegyzeteit /1880-84/, de ez magában még nem jelenti a biztos mesterségbeli tudást. Ismert dolog az is, hogy már szeminaristaként elnyerte

Fraknói Vilmos 10 aranyas pályadíját. Ezt a sikert - önmagában véve - lehet komoly teljesítménynek venni, de lehet iskolai eseménynek, afféle önképzőköri vagy sikerült szemináriumi szereplésnek is, sőt meglehet, hogy a közvetlen környezet inkább az utóbbinak fogta fel, mint az előbbinek. A pályadíjat kitűző, tapasztalt Fraknói ugyanis - önmagát is komolyan véve - ígéretes teljesítménynek találta, de 1882 nyarán még azt ajánlotta a fiatal papnövendéknek, "hogy lehetőleg igyekezzék magát a régi oklevelek olvasásában gyakorolni és e téren is kellő jártasságot szerezeni. További irodalmi munkásságában ez mellőzhetetlen lend. Ha majd Váradra megy, kérje fel Bunyitay főtisztelendő urat, hogy egyelőre néhány könnyebben olvasható oklevelet adjon át kegyednek."

Ugyanakkor környezetének nem szaktörténész tagjai, akik a fiatalember - pártfogoltjuk - ad hoc sikerét tartották fontosnak, keveset sejtve a szaktudás fontosságáról, nem a szakma megtanulását sürgették, hanem már a fényes jövőt jósolgatták. Grócz Béla, akkoriban csorvási plébános, 1882-ben magasra ívelő egyházi pályán képzelte: "büszke szentegyházakban" dicsérheti majd az Urat, - írta, - s Békés megye egyháztörténetének megírására buzdította.

Tematika terén 1881-től évekre és több cikkre kiterjedően nem ő, hanem a nagytekintélyű Göndöcs Benedek, Gyula plébánosa és éppen akkor országgyűlési képviselője hatott a pályakezdő fiatalemberre. "Szép volna, - írta neki -, ha valami csinos történelmi munkával, - vonatkozzék ez az egyházmegyénkre, Békés megyére, Gyula városára vagy bármelyik

közérdekű és kevesek által ismert tárgyra, - nevét és képességét a helyben megjelenő hirlap hasábjain is bemutatná és megismertetné" /1881/, s ő volt az, aki besegítette a Békés megyei régészeti és művelődéstörténeti egyesület tagjai közé, közöltette tanulmányait a társulat évkönyveiben, melyeknek később maga Karácsonyi lett a szerkesztője.

A fiatal és a történettudomány mesterségbeli részét talán Runyitaytól, főként azonban alighanem a maga erejéből elsajátító fiatal papot, ha egyelőre tétovázott is a lehetőségek, az ajánlatok és személyes adottságai között, alapjában véve más kérdések foglalkoztatták, mint papi pártfogóit. Még teológus korában, a maga jószántából Márki Sándorhoz kezdte küldözgetni hihetetlen szorgalommal elkészített cikkeit. Karácsonyi János Márkihoz írott levelei megvannak az Akadémia kéziratтарыban. A nagyfontosságú anyag "Tekintetes Tanár Ur" megszólítással kezdődő, tiszteletteljes hangú darabokkal kezdődik, mert a Karácsonyinnál 5 évvel idősebb Márki az aradi főreáliskolában tanított /1877-86/. Az idősebb, rendkívül agilis pályatárs, aki akkoriban - egyebek mellett - Arad megye monográfiáján dolgozott, már kezdetben ajánlatot tett a fiatal teológusnak, hogy foglalkozzék a Tisza-Maros-köz történetével, s Karácsonyi úgy gondolta, hogy ha hivatásának kötelmei engedik, képes lesz "egy pár kisebb értekezést összeírni"; nagyobb munkát, előadása szerint, akkoriban nem ígérhetett, mert élete "legfontosabb és legszentebb napjaira, a fölszentelésre" készült /1882. ápr. 15./.

Márki mindenesetre pártfogásba vette Karácsonyi János dolgozatait, egyet felolvastatott Aradon, s igyekezett megjelentetni a fiatalember dolgozatait.

É korai, Karácsonyi teológus korában írott leveleiben - a társadalmi érintkezés ma már divatjamult formáin túl - akad néhány gondolat, amelyben Karácsonyi János későbbi történetirói jellemvonásaira ismerhetünk. Közéjük tartozik a történeti földrajz iránti érdeklődés, az erős kritikai és vitázó hajlam; közéjük az a meggyőződés is, hogy a történettudományban csak munkával: új adatokkal, logikus gondolkodással és a meggyőződés egyenes kimondásával lehet előbbre jutni. Karácsonyi 1882-ben egy bizonyos Földes Jánosnak Arad nevééről írott dolgozatát azzal kérte el Márkitól, hogy lássa, "vajon elégséges volna-e az én eddigi nézetem megdöntésére" /1882. júni. 4./; máskor a következőképpen adott felhatalmazást pártfogójának egy kritikai kitérés elhagyására; "A mű végén Rácz Károly ellen tett éles kifakadásomat, kérem szépen tanár urat, hagyja ki", - a béke kedvéért /1882. ápr. 15./; egy további esetben ezt írta: "Az Arad helynévről szóló értekezést felolvastatni nincs szándékomban. Fölöslegesnek és meddőnek tartom az ilyen vitatkozást; ha időm lesz, tudok én másról is írni." /1882. júni. 8./. A korai dolgozatokban nemcsak Márki Sándor ismerte fel a jövőbeni történetirót, hanem Karácsonyi is tudta, hogy Márkiban Földes János törvényszéki bíróval és más dilettánsokkal szemben végre szaktudósra talált; elfogadta tehát birálatát, s jellemző szerénységgel és burkolt hivatástudattal ezt írta: "A birálatban egy van,

amit a magam részéről el nem fogadok, és ez az a pár sor, mely felőlem jövőben elsőrangú történetíróként néz ki." /188? márc. 10./. Ez a mondat az, amiből a vasszorgalom mellett a szerénységet és a mértéktartást, mint a jövő zálogát ki lehet olvasni.

Ami e korai levelekben a történetírói tudás megbecsülése mellett külön említést érdemel, az a dilettantizmus mélységes megvetése. Karácsonyi János a jelek szerint az 1880-as évek közepére képezte magát szaktörténésszé, ettől kezdve érezte magát hivatásos tudósnak, és ekkorra fejlődtek ki benne emberi természetének uralkodó vonásai. Mai tapasztalatok szerint éppen a szokásos időre, hiszen egy végzett fiatal tudósnak az egyetem után mostanság is 5-10 évébe kerül, hogy igazán beletanuljon szakmájába. Karácsonyinak a 80-as években megjelent tanulmányain Márki és Göndöcs hatása érezhető; első nagyobb, országos vállalkozása az 1887-ben megjelent Gellért-életrajz volt, amely pályaműnek készült, és Ipolyi-jutalomban részesült; átütő sikert hirhedt Szilvester-bulla hamisítvány voltának leleplezésével ért el, s már az elismerés jele, hogy Békés megye 1896-ra tervezett történetének megírására Karácsonyi Jánost kérték fel.

Bámulatos energiával és gyorsasággal dolgozott, s hogy jobban haladjon /az idősebbek által talán még személyesen ismert/ Némethi Józsefet használta "íródeáknak". A megfeszített munka miatt sokat panaszkodott is leveleiben. Munkácsi Bernátnak 1895. febr. 10-én ezt írta: "ugy

megnyomorítottak engem Békés megye monográfiájával, hogy a jövő szeptemberig teljes lehetetlenség másba kapnom"; egy Márkihoz intézett levelében így sóhajtott fel: "Boldog ember vagy, hogy végre elkészültél, s most már szabadon csaponghatsz arrafelé a történet mezején, merre kedved tartja. Bár már én is úgy volnék!" /1895. máj. 27./. Márkitól különben nyomdászához, Dobay Jánoshoz küldendő kliséket kért, s 1895 végén, a határidő szorításában, pontosan így örvendezett, mint egy mai kutató: "Még nincsen semmi baj a késedelem miatt, mert a monográfiabizottság csak november 23-án kötötte meg a szerződést Dobayval".

Békés megye története Karácsonyi János helytörténeti kutatásai összefoglalásának tekinthető; többet nem is irt ilyesmit, mert ha a tágabb szülőföld kulturális környezetében maradt is, mindinkább országos jelentőségű történeti feladatokat vállalt magára. Korántsem azt jelenti ez, hogy Békés megye történetének megírása derogált neki, hiszen 1896 körül megyetörténetek írása, mint Márki Sándor példája tanusítja, megtisztelő feladatnak számított; inkább azt, hogy ekkorára valóban tekintélyes történetiróvá fejlődött és az is akart maradni. Egyházmegyéje a szeminárium egyházjogi és egyháztörténeti tanárává nevezte ki, de úgy látszik, azért, hogy nyugodtan foglalkozhasson tudományával, Biharpüspökibe vonult plébánosnak. E biharpüspöki plébánost ajánlotta 1896 tavaszán, még Békés megye monográfiájának megjelenése előtt az Akadémia levelező tagjának Pauler Gyula, a kor egyik legkiválóbb történésze. Ugy jellemezte, mint "az újabb történetiró nemzedéknek alapos tu-

dásra, éles kritikára, eredményes munkásságára nézve egyik legkiválóbb tagját"; a Gellért-monográfiáról azt jegyezte meg, hogy a csanádi püspök "kimerítő életrajzát adja, sőt a szentnek mai felfogásunk szerint teljesen meddő és élvezhetetlen egyetlen fennmaradt művéből is becses kulturtörténeti vonatkozásokat tud kifejteni." Mindkét állítást, minden szót ma is helyeselhetünk az ajánlásban.

A független, papi történetirői státus eszménye olvasható ki Karácsonyi János akadémiai székfoglalójának következő mondatából: "Egyháza... fölmenté őt a földi gondok nyüge alól, időt s alkalmat nyujta neki, hogy előbb szülőföldje, utóbb egész hazája multjával foglalkozzék." A bizonyos mértékig független állapot további bővítésének van két eddig ismeretlen dokumentuma, mely minden más, apró adatnál világosabban fejezi ki Karácsonyi János akkori szándékait. 1898. április 2-án levelet írt Márki Sándornak a következő kéréssel: "írd meg nekem, ki van-e már hirdetve Finály tanszékére a pályázat? Lehetne-e nekem arra folyamodnom? Tanácsolod-e, hogy folyamodjam? Van-e már az egyetemi karnak erre kiválasztottja? s olyan-e, akinél a katedra életkérdés? mert ha van olyan, s legalábbis annyira megfelel, mint én, vagy még jobban, nem akarok utjában állni. Megjegyzem, hogy bölcséleti doktorátusom vagy magántanári képesitésem nincs, de 1895-ben azért fölszólítottak a budapesti egyetemi tanárok, hogy a diplomatika katedrára pályázzak, csak hogy Fejérpatakyval szemben nem akartam. Köztetek azonban s azon célból, hogy egyedül a magyar

történetírásnak szenteljem magam, szívesen szolgálok." Márki postafordultával válaszolt. Levelét nem ismerem, de megvan Karácsonyi április 5-én kelt válasza: "Ha nem is lesz az egész dologból semmi, leveled mint az őszinte barátság őszinte bizonyítékát örömmel őrizem meg."

Szorosan ebbe a témakörbe tartozik Karácsonyi János kinevezése a pesti egyetem teológiai karának egyháztörténeti tanszékére. A szemináriumi tanár és biharpüspöki plébános az Üllői uton vett ki lakást, berendezkedett, de egy esztendő múlva váradi, un. irodalmi, az okirat szerint mesterkanonokságot /1905/ kapott, s visszatért tágabb szülőföldjére. Ugyanekkor írta Márkinak a következőket: "Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás. ...Vajha igazad lenne, és az új állás könnyebbé tenné irodalmi munkásságomat!" /Bp., 1905. május 31./

Az idézett bizalmas vallomások, legalábbis elgondolkodtatóak. Elgondolkodtató az is, hogy Karácsonyi Jánosnak a baloldali liberális Márki vált legjobb barátjává, akit nemegyszer hívott meg Biharpüspökibe: ősszel dióverőre, januárban dísznótorra, s ő maga nemegyszer szállt meg a professzornál Kolozsváron. Ugyanakkor tudományos munkássága érdekében távol tartotta magát a politikától. Munkácsi Bernátnak, akinek különben egykori osztálytársi kapcsolatuk ellenére 1909-ig kizárólag magázódó leveleket írt, egyszer 1905-ben ezt kívánta: "Mentse meg a jó Isten a politikai babéroktól a magyar tudományosság javára" /jan. 3./. Meglehet, hogy az egész politikai életet merő

szkepszissel szemlélte. Mikor Márki, II. Rákóczi Ferenc monográfusa 1918-ban Lipót-rendet kapott, Karácsonyi a következő sorokkal gratulált /1918. szeptember 4./:

"Igy kell most énekelnünk:

Rákóczi haj! Beresényi haj!

Írótok diszben áll,

Lipót rendnek lovágjává

Tette őt a király!..."

A témát sokszor megtárgyalhatták baráti beszélgetések során, különben a gratuláció gunyolódásnak is látszhatnék.

A dzsentrizmus, a karrierizmus és az anyagiasság távol állt Karácsonytól; az akkori törvényes rendet tisztelte, intézményeit természetesen tartotta. Mikor Gellért-életrajza megjelent, szétküldte könyvét "a főpapi kar nagy-érdemű" tagjainak, köztük Hidasz Antal akkori szombathelyi püspöknek. Megemlítette, hogy Gellért "nemcsak a lángoló hitbuzgalom és a keresztény erények példaképe, hanem egyszersmind a magyar katolikus egyház főpapi karának örök disze", s az illő ajánlás céljából nem hallgatta el, hogy e művét a pesti egyetem hittudományi kara jutalomban részesítette. /1887. dec. 13./. Egy évtizeddel később, mikor már az Akadémia elismerésére és országos feladatokra pályázott, ugy látszik, szinte kizárólag tudósokkal állt kapcsolatban, s leveleiben politikus nevét elvéve sem említette. Az egyetlen kivétel Thallóczy Lajos, aki magas állami hivatalokat töltött ugyan be, de őt is csak történészként ismerte meg, mégpedig mint a bécsi magyar történész-kör törzstagját, aki vaskos humorával e társaság tónusát is meghatározta. Karácsonyi János hosszú éveken át

levelezett vele: ismeretségük kezdetén merev szertartá-
sossággal, utóbb kedélyesebben, "Kedves Nagy Jó Urak"
megszólítással és "kis fekete kollégája" aláírással
/Biharpüspöki, 1902. szeptember 7./, utóbb "Lajos Bá-
tyán"-mal, végül nagysokára, 1910-től kezdve, tegeződve.

Megjegyzésre érdemes, hogy Thallóczy és Karácso-
nyi között pontosan 4 év és 7 nap korkülönbség volt. Nem-
kevésbé érdekes, hogy Thallóczy püspöki széket jósolt
"szerető kis öccsének és kollégájának, Karácsonyi a-
zonban elütötte a dolgot: "Ha pedig annyira jelölget a
váradi trónra, akkor ügyekezzen hamar időt szakítani,
hogy még itt találjon magas dombon alacsony hivatalban,
s rendezzünk vig dióverőt vagy szüretet vagy kirándulást
Bihar, Szentjobb, Szentjános felé!" /1902. szeptember 7./
Karácsonyi János a magyar nemzetségek feldolgozása után
Thallóczy rábeszélésére írta meg Az első Lónyaiak c.
könyvét /1904/, amit aztán a következő megjegyzéssel kül-
dött el neki Üllői uti lakásáról, 1904-ben: "Magára vessen
tehát, hogy most az egyuttal küldött könyvvel próbál ked-
veskedni karácsonyi ajándéknak Karácsonyi János." Még egy
műve politikai időszerűségét bíráló megjegyzést is nehez-
telés nélkül elfogadott Thallóczytól /1916. július 31./
Karácsonyi különben a nemesi előnevet soha nem keverte
össze azzal, amit a kultúra magyarságának tartott: mikor
egyik akadémiai kollégája Rákóczi Vallomásaihoz fordítót
keresett nála, ajánlott valakít, aki tudott olaszul, fran-
ciául, vagyis alkalmas lett volna: "csak valami jó magyar-
ságról nem kezeskedhetem /Ámbár maros-szent-imrei prédi-

tátummal él/". /1902. december 2./ Nagyon jól tudta, hogy a származás nem érdem és a tudás nem töketség is egyben.

Ez a tapintatos ember, aki egyszer még Márkinak is szemére hányta, hogy Haan Lajos felett tartott emlékezésében bántóan hatott egy nyilatkozata, amely szerint "az írókat nem sokkal élik túl alkotásai" /1893. március 22./, aki őszinte tisztelettel "Kedves Sándor Bácsi"-nak titulálta a nála majdnem 30 évvel idősebb Szilágyi Sándort /1893. október 1/, s az egész világrend igazságosságát elismerve gratulált neki, mikor "Magyarországon is elérte azt, amit Erdélyben már régen elért volna: a Méltóságot" /1896. dec. 22./; Karácsonyi, aki nagy körültekintéssel keresett megfelelő recenzenst egy-egy könyv ismertetésére, ha felkérték /Schönherr Gyulának, 1893. szeptember 3./, nos, ugyanez az ember kora leghevesebb vitatkozói közé tartozott. E viták tónusa a mai olvasónak egyenesen elképesztő. Valaki egyszer ezt írta róla: "ha Karácsonyi történetíró tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, akkor ne csudálkozzunk azon, ha Caracalla lovát consulnak nevezte." /Magyar Szó, 1907. október 29./. Ezek után el lehet gondolni, hogy a szelid pap sem volt egészen kiméletes: "aki előzőleg minden bizonyíték nélkül verekedőnek, fajtalanoknak, szószegőnek, okirathamisítóknak, sőt rablónak és gyilkosnak rágalmaz olyan férfiakot, akik Magyarország előkelő polcaira emelkedtek, s többször hazánk legnemesebb családjaiból származtak, az ne követeljen a maga szónokának, hírnökének, sőt a szónoktörekvénytől"; "attól, aki elfogadja és hirdeti..., hogy a magyar országgyűlés tag-

jai 1506-ban egy külföldi államnak... követét megölték, ... nem tanulunk hazafiságot", vágott vissza Karácsonyi János. Néha odáig ment, hogy a tévedésektől megfosztott, de méltóságában soha meg nem sérthető magyar történelem védelmében, hogy előítéletek is kiszaladtak a tolla alól: nem érvként persze, hanem úgy, hogy a korszak bizonyos rétegeiben elterjedt véleményekre következtethessünk.

Amíg magunkról a tényekről, azok kritikai helyességéről, szavai szerint a "bírálatilag megállapított történeti igazságról" folyt a vita, a váradi történésznek jobbjára igazja volt: kritikai érzékének javára írható a Pauler Gyulától is megdicsért Szilvester-bulla hamisítvány voltának leleplezése, ide tartoznak más oklevélkritikai dolgozatai és minden máig élő munkája. E kritikai munka egyszerű, talán még a teológiai tanulmányok során megtanult logikai szabályokon alapult. Ilyen a petitio principii, vagyis a biztosnak vett, de be nem bizonyítható állítások kiemelése, és például az a korántsem filozófiai mélységű szabálya, "hogy szövegromlást csak akkor szabad keresnünk, ha arra kényszerítő okok forognak fön". Mindezek a történetírói mesterségnek még az 1880-as években elsajátított alap-tézisei. Karácsonyi persze tévedett adatokban, ezekre alapozott feltevésekben is; becsületére szóljon azonban, s így fogta fel már más is, hogy tanult a tévedéseiből, "s ezek is nagyon tanulságosak a jövő történetíró nemzedék számára". /Erdélyi László./

Pagányi Károly jegyzetekkel bőven ellátott s ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Karácsonyi-kötetei a bi-

zonyságok rá, hogy a váradi historikus "birálatilag megállapított" adatai sem mindig helytállóak, amire természetesen azt lehet - teljes joggal - mondani, hogy az téved, aki dolgozik; márpedig Karácsonyi János nagyon sokat dolgozott. Tévedéseinek másik, bővebb forrása az élete utolsó szakaszában kifejlődő nyelvészkedő hajlama. Ő maga soha nem tanult nyelvészetet, de izgatták az etimológizálás lehetőségei, s mint Erdélyi László mondja, "a játék hinárba vitte." Ugyancsak tévedések forrása lett nála a nemzeti és vallási retorika nem egy komolyan vett frázisa, s ugyanezzé válhatott a kedélyes elbeszélő kedv, amellyel egy-egy elszigetelt adat köré kis történetet kerekített. Senki sem tudja például, hogyan kerültek a két XV. századi ferences, Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát kéziratái Hanauba. Karácsonyi úgy oldotta meg a kérdést, hogy a nyomdász kiadható kéziratok keresése céljából Magyarországra utaztatta: a kombinációnak őszintén szólva annyi alapja van, ha ugyan nem kevesebb, mint annak a másik lehetséges elképzelésnek, hogy a magyar franciskánusok kerestek ma ismeretlen utakat a hanauai nyomdászhoz; rendi és egyházi kapcsolataik elvégre akadhattak hozzá.

Karácsonyi János ma már bírálható nézetei korának közkeletű gondolatai voltak - ő maga soha nem csinált összefüggő filozófiai rendszert belőlük, mégkevésbé igyekezett hangoztatásukat saját előmenetelére kihasználni. Magyar történetírónak tudta magát, külföldre meglehetősen keveset járt, s amennyire a ma elérhető forrásokból kivethető, e megbízható embert inkább a pályatársak és az ese-

mények emelték egyre magasabb pozíciókba, mint a saját igyekezte, s neki - historiográfusi hivatása mellé - egyre újabb terheket kellett vállalnia. A Békés megyei levéltár egy csomóban őriz minden 1905 utáni kinevezési iratát: van közöttük két kanonoki, két főesperesi, egy címzetes préposti és egy püspöki diploma; utóbb ő lett a váradi nagyprépost, a halála előtti években pedig, mikor megyéspüspöke inkább Magyarországon, mint székhelyén tartózkodott, Karácsonyi lett a püspöki helynök, s ő utazott a bukaresti püspöki konferenciára. Ugy gondolta, neki helyén kell maradnia; akkor is, mikor szeretett Márki Sándorának már Szegedre kellett írnia. /1924. január 2./.

Márkinak írott egyik, 1921-ben kelt levelét így írta alá: "Szerető földid: Karácsonyi János." Mi hát az, ami a szülőföldhöz kötötte még élete vége felé is? Mindenekelőtt a család: testvérei és öccsének árvái, akik egy időben az ő váradi házában laktak. Ezen kívül a szülőföld a maga kulturtáj értelmében, amiről más esett néhány szó, és amiről a mai teljesen más társadalmi viszonyok között sem árt néhány szót ejteni befejezésképpen. Mert - tegyük fel a kérdést -: elképzelhető-e a Karácsonyi János halála óta eltelt 60 esztendő tudományos életének ismeretében, hogy egy vidéki, elég jelentéktelen pozícióban lévő, egyetemmel, netán kutatóintézettel szoros kapcsolatban nem álló, önmag erejéből elsőrendű tudóssá vált embert 38 éves korában bevélt az Akadémiába; s ha az eset netán megtörténnék a kiemelt tudós nem ragadná-e meg a legelső kínálkozó al-

kalmat, hogy kiszabaduljon a "vidékiség" státusából? Aligha; - Karácsonyi János azonban a helyén, a maga családi környezetében és hivatali körében maradt, s ebben akkoriban nem állt egyedül. Márki Sándor aradi tanárként jelentette meg Sarkad történetét /1877/, Dózsa György és forradalma c. könyvét /1883/, helyén maradt Haan Lajos, aki 1877-ben lett az Akadémia levelező tagja, mint ahogy kiskunhalasi református papként halt meg Szilády Áron, az irodalomtörténeti pozitívizmus egyik igen nagyra becsült alakja. Ugyanezek az emberek - és még sokan mások - irtak középiskolai tankönyvket, népszerűsítő munkákat, szerveztek hosszabb-rövidebb életű köröket és előadássorozatokot, s mindezek mellett - szakszerűen kutattak.

A kutatás nem volt egyszerű. Karácsonyi János és sokan mások az év egy részében - téli szünet és nyári szabadság idején - városról városra, levéltárról levéltárra jártak. A nagy családi archívumok akkoriban magánkézben voltak, s először is protekciót, majd engedélyt kellett szerezni, hogy dolgozni lehessen bennük. A kéziratok mai, hallatlan tömegű fotózását a századfordulón nem ismerték még. Mikor tehát Karácsonyi ezt írta Szilágyi Sándornak, hogy "lekapott egy oklevelet", azt jelenti nála, hogy betűről betűre lemásolta valamelyik Isten háta mögötti levéltárban, és a felfedezés örömeivel ajánlotta fel közlés-re. Hazai és külföldi kódexeket 1900 körül még kölcsönözni kellett, de csak valamelyik nagy könyvtár számára lehetett, s használni is csak a megadott helyen. Ugyanakkor senki sem nélkülözhetette a tervszerűen gyűjtött magánkönyvtárat:

Karácsonyi János kutatási területének megfelelően arra törekedett, "hogy lehetőleg minden 1526 előtti oklevél meglegyen" nála. Aki nem maga másolt vagy utazni nem tudott, másoltatott; a váradi történész egy budapesti kollégája számára még 1928-ban is - kispappal, nem éppen nagynak látszó 5 pengős honoráriumért.

A lehetőségek a technika fejlődésével, valamint a könyvtári viszonyok állami fejlesztésével az utóbbi esztendőkből lényegesen változtak, megváltozott azonban Békés megye helye is az ország kulturális térképén. Az új állapotokat szem előtt tartva, kettőt lehet mondani és ajánlani - éppen Karácsonyi János születésének 125. évfordulója alkalmából. Először is eltűnődni máig tiszteletet érdemlő morális felfogásán, amellyel a tudományt többre becsülte az anyagi jólétnél és az egyéni előrehaladásnál. El lehet gondolkodni azon is, hogyan lehet megkönnyíteni azoknak életét, akik a tudomány szolgálatára hivatást éreznek magukban: megfelelően irányított egyetemi képzéssel, témák és feladatok kijelölésével, egyszóval olyan támogatással, ami nem annyira pénzbe, mint gondoskodásba kerül, és ami végülis lehetővé teszi azt, amivel Karácsonyi János is 5-10 évig vesződött, - a tudományos munka megtanulását - végső soron a helytörténeti kutatás országos szintre emelését.